

Проф. др Слободан Вукићевић
Филозофски факултет
Никшић

МАНИХЕЈСТВО И НАУКА

1 Неки онтолошки аспекти теорије историје

Онтологија и епистемологија. — Савремене социолошке теорије све више поново дају предност онтолошком питању: шта је друштво? у односу на епистемолошко питање: како се друштво може сазнати? Појмови људског бића и људског дјелања: дихотонија: индивидуа-друштво, статика-динамика, потенцијално-актуално; друштвена репродукција, друштвена трансформација, и, наравно, историчност су у жижи интересовања друштвене теорије односно теорије историје. Разлог је врло једноставан: „не може се радити без онтолошких опција“,¹ а њихове саме претпоставке су увијек отворене, јер је историја човјека и друштва отворена како са становишта почетка тако и са становишта крајњег исхода.

Наука у школи, условно речено „школска наука“, поготово историја и социологија, треба ученицима да послуже као средство за осмишљавање живота, а не да им наметну готове одговоре, готову схему смисла живота и манихејску подјелу на добро и зло, пријатеље и непријатеље и т.сл.

Питање историје и историчности се поставља увијек на нов начин. Историчност је у суштини вид нашег постојања. Кроз мишљење о постојању изражавамо своју генеричку суштину. Само питање чему мишљење о историји залази у онтолошке оквире човјека и друштва, а тиме и онтолошке аспекте теорије историје. Одговор се артикулише спајањем емпиријског и не-емпиријског

¹ Piotr Sztomka: *Друштво из перспективе постојања*, Социологија, 1—2, Београд, 1991.

и на тај начин усмјеравају људи на осмишљавање властитог живота и живота њихове заједнице.

Мишљење о историји саставни дио историје. — Мишљење о историјској стварности није спољни моменат историје већ јој је иманентан и према томе чини онтолошки садржај саме стварности како са становишта појединца тако и са становишта заједнице. Онтологија историје обухвата и мишљење (о њој) као моменат који није условљен само пуком стварношћу, већ који је карактеристичан по томе што је трансцендира. Оно (мишљење) је као такво везано за онтолошки садржај човјека, али не само за биолошке садржаје него прије свега за оне садржаје који чине његову личност, тј. идентитет.

Заједница и историја. — Истовремено, постојање човјека је везано за одређени облик заједнице у којој он живи. Битан онтолошки моменат сваке заједнице људи јесте нужно јединство: *прошлог, садашњег и будућег*. Теорија историје мора имати у виду да у сваком сада у одређеној заједници постоји нужан спој прошлог и будућег, а не само садашњег. У њиховој повезаности се управо испољава онтолошка одређеност заједнице људи и њена *differentia specifica* у односу на друге облике заједнице. У овом контексту се једино може правити разлика између садашње историје, историјске садашњости и садашњег доба, што је веома значајно за онтолошке аспекте теорије историје.

Заједница као спој прошлог, садашњег и будућег јесте онтолошка основа теорије историје, али и *облик заједнице људи у којој они живе* са целином своје структуре такође представља онтолошки основ теорије историје. Социолошки аспект историјности историјске свијести заједнице, друштва и његове структуре: својине, друштвене подјеле рада, субординације, хијерархије и сл. битни су онтолошки моменти теорије историје.

Да ли се остварује овај теоријско-методолошки став у „школској науци“ треба показати анализом садржаја уџбеника историје, социологије и других друштвених наука. Које све компоненте историје односно историјности узима „школска наука“ у формирању историјске свијести ученика. Да ли се апсолутизује садашњост са становишта владајућег идеолошког пројекта, или се узимају елементи прошло-садашњег доба, а будућност као будуће садашње доба. Да ли се заједница „гради“ досљедно јединству прошлог-садашњег-будућег, тј. да ли се ученицима нуди такав концепт размисљања и односа према друштвеној стварности и посебно према себи. Какву улогу при свему томе имају рационални аргументи и евидентна научна знања, при чему прошлост може имати улогу поуке, а будућност улогу регулативне идеје. На тај начин се поставља одговорност за будућност тиме што смо одговорни за садашњост и у том правцу дати смисао живота. Тако „радикална херменеутика“ настоји да открије шта је заједничко између прошлости и нас, а не само да преноси

смиао и вриједност ранијих историјских акција, објективација и актера.

Јединство прошлости, садашњости и будућности је присутно, како код градње појмова тако и код „дешифровања“ прошлости на основу „порука“.

Појмови и стварност. — Појмови узимају само поједине моменте појаве, само опште моменте, због чега их Weber означава као идеалне типове. Значи, морамо имати у виду релативност појмова, а не да их узимамо као одређено.

Рећи да прошлост „дешифрујемо“ на основу „порука“ није довољно. Садашњост (садашњи систем вриједности, идеолошки и политички циљеви и интереси) игра не мањи утицај. Будућност (она будућност коју пројектује одређена идеологија и политика, али и она будућност која има за основу универзалне онто-антрополошке, етичке и социјално-филозофске садржаје) такође.

Норме и историјска свијест. — Читав овај процес је у функцији формирања историјске свијести која се јавља као одговор на Гетеово питање: „Одакле смо дошли, ко смо, куд идемо?“ Различити одговори по садржини и структури представљају ступњеве историјске свијести у којима историчност једног човјека повлачи за собом историчност човјечанства. Све је то у оквиру простора и времена који чине онтолошки оквир историје, а тиме и онтолошку предметност теорије историје.

Први ступањ историјске свијести се односи на вријеме кад умјесто нагона почињу да владају норме, прецизније речено: кад човјек почиње да своју нагонску структуру посредно испољава преко друштвених норми, односно у складу са друштвеним нормама или како их Фројд назива над-ја. Можемо рећи да се даљи ток историје, сви ступњеве историјске свијести и облици људских заједница испољавају кроз овај однос. Наравно, овдје се не мисли на норме као правило које прописује понашање. Поред понашања као спољашњег, видљивог израза, норма регулише: мисао, унутрашњи психички живот, религиозне и моралне моменте, својину као цјеловит процес односа људи с обзиром на њихове материјалне и духовне потребе, институције као начин мишљења на које појединци наилазе у друштву и сл.

Ово улази у онтолошку суштину људског друштва и његове историје. Постанак људског друштва, његово издвајање из животињског царства и постојање као специфичне заједнице везани су за свјесно успостављање друштвених норми. Човјек, за разлику од животиња, своју „природу у себи“ потискује, усмјерава и посредно проживљује, а с друге стране потчињава природу око себе. Ради се уствари о стварању људског друштва као више фазе природе у ширем смислу која је у извјешном смислу супротна природи у ужем смислу. Овдје је онтолошка основа *осјећање амбивалентности* човјека: сусрет љубави и мржње према истом објекту; добра и зла, што универзално карактерише

само постојање човјека и друштва. Тврдња да је човјек добар у заједници је чист трансцендентни и априорни појам а не историјом и емпиријом потврђен појам.

Промјена и историјска свијест. — Кад говоримо о ступњевима историјске свијести, онда морамо имати у виду да је свијест о историји изнад свега свијест о промјени. Непрестани, пратећи моменат историје јесте рефлектовање општости и посебности и тада се можемо истински питати: Шта човјек стварно јесте? Почиње преиспитивање људске природе, мотивације, суштине простора и времена, мада из перспективе посебне политичке заједнице у којој се рефлектује општост.

С обзиром да овдје посебно преиспитујемо „школску науку“, значајно је утврдити да ли се у њој историја даје кроз призмју рефлектовања општости у посебности и да ли провоцира машту ученика на фундаментална питања људске природе, суштине, мотивације и, уопште, смисла човјековог постојања, у простору и времену, или се општост селекционира у сврху апологије постојеће идеологије и политике. (Резултати социолошких истраживања у нас упућују на ово друго).²

Људска природа и историја. — Нужност посматрања људске природе из перспективе (политичке) заједнице упућује на битан онтолошки оквир теорије историје. У њему се непрестано шири реални простор као простор историје и као простор универзума. Људска природа је у том контексту и „извор и граница наших могућности, а на нама је да из тога извучемо што више“ (Хелер).³ У том смислу је значајно Weber-ово упозорење да човјек никад не би постигао могуће да није посезао за немогућим. Зато се филозофија стално враћа испитивању наших могућности, савремена управо као могућности „људске природе“. Савремена социолошка истраживања убједљиво показују да се данас сасвим транспарентно одваја друштвена сфера од државно-политичке, тј. да се ове двије области друштвене цјелине све мање поклапају. Наравно, то има битне последице за читаву структуру друштва и испољавање људске природе у њој, што историографији и социологији ствара обавезу новог теоријско-методолошког приступа у проучавању човјека и друштва и њихове историје.

Неспорно је да су могућности људске природе велике и разноврсне. Али, велике су и веома разноврсне и могућности њеног усмјеравања. Да ли су у основи тог усмјеравања истакнуте дихотомије: индивидуа-друштво, статичко-динамичко, потенцијално-актуално? Одговор на ово питање захтијева цјеловит приступ. Предност једној идеји и подређивање страсти човјекских често је у супротности са самом суштином идеје. То је обично

² Слободан Вукићевић: *Структура друштвене моћи у радној организацији*, 1980. Никшић, *Ното-privatus*, 1990, Никшић — Београд.

³ Агнес Хелер: *Теорија историје*, 1984, Београд.

посљедица неусклађености нашег Бића са нашом Заједницом.

Сазнање и порука. — Читав наш живот је управо у том проблему (дихотомије индивидуа-друштво) који изазива наше настојање да сазнамо како да га ријешимо. Према томе, наша *мотивисаност* за сазнањем јесте онтолошки моменат теорије историје. Сазнање је увијек својеврсна *порука* и општа карактеристика историјске свијести и тиме онтолошки моменат теорије историје. Значи, човјек као рационално, сазнавајуће биће има онтолошку *спремност* за поруку.

Знање и пракса. — Онтолошка заснованост *повезивања знања и праксе* је очигледна, али је за теорију историје и посебно историографију и социологију неопходно издиференцирати однос *знања, практичног и прагматичног*, у смислу Хобермосовог размишљања. Прагматично подразумијева употребу историографије (науке уопште) за остварење конкретних друштвених циљева или рационализацију предузетих акција. Прагматично је у функцији очувања постојеће структуре моћи у одређеној политичкој заједници. Практично значи употребу историографије и социологије (науке) у сврху учења од историје, изградњу својих ставова на бази рационалног размишљања учесника садашњости и ангажовање на тој основи. Указивање на ову разлику битно је за анализу садржаја „школске науке“ и оцјене да ли се у њој остварује принцип прагматизма или практичности.

Вредновање. — Идентификовањем односа знања, праксе и прагматизма нужно улазимо у проблем *вредновања*.

Сами појмови садрже вредновање, што ће рећи да вредносно неутрално сазнање није могуће логички засновати. У складу са тим је поставка да историјски материјал није могуће смислено организовати без примјене система вриједности. Вредновање је, према томе, онтолошки моменат теорије историје.

Код примјене вредновања одмах наилазимо на проблем што примијењени систем вриједности и систем вриједности који треба разумјети, нијесу идентични.

Многи сматрају да трагање за универзалним вриједностима како би се превазишао овај проблем, остаје без успјеха. Можемо трагање за универзалним вриједностима сматрати тражењем нечега што је изнад и изван историје, чак илузијом, али то је онтолошка нужност која је заснована на човјековом настојању да „искочи“ из постојећег својом идентичношћу, тј. својом личношћу. То је основ човјекове *Наде*.

Човјек трага за универзалним, да би, на једној страни, показао свој идентитет који ће бити признат и прихваћен од других људи (иначе му не би значио ништа сам за себе, јер признавање идентитета само од себе не би имало никаквог значаја), а на другој страни, откривање универзалних вриједности јесте конституисање заједништва без ког човјек такође не може оп-

стати као човјек, без ког човјек не може изразити суштину људске природе.

Проблем вредновања се поставља са становишта објективности теорије историје и научног сазнања уопште. Објективност није могуће засновати ако се не руководимо вриједностима. Међутим, вриједности (поготово постојећи систем вриједности) треб узимати као полазиште у истраживању (Weber),⁴ тј. као критериј за одређивање предмета истраживања. Повезивање науке и научних истраживања са вредностима није аутоматски вредносно процјењивање. То опет не значи да наука не треба да има критички приступ систему вриједности. Она човјека може да помогне: да открије шта стварно хоће (какво је идеално вредносно значење његове воље); какве посљедице, поред успеха, може изазвати употреба тих средстава у конкретном случају. Наука нема пресудан утицај. Укључују се филозофски, морални, религиозни и др. моменти (у доношењу одлуке).

Одстрањивање вриједности из проучавања историје и третирање историје као да је природа, претвара субјект-објект истраживања у пуки објект. У том случају прошлост уопште не може да говори, она постаје само сиров материјал за свијест садашњице. Прецизније речено, за свијест појединих партија, класа, моћних појединаца и сл. Парцелизује се тиме онтолошка суштина човјека и друштва и не може бити довољна основа за теорију историје.

Наравно, ово је веома релевантно за анализу „школске науке“. Задатак је да извршимо свестрану анализу примјене принципа одстрањивања вриједности у „школској науци“, посебно историји и социологији, односно селекционирања вриједности са циљем успостављања монопола оног система вриједности који представља апологију идеологије и владајућег политичког система.

Тачно је да су они који вјерују да нас вриједности спречавају да будемо објективни као птице у Кантовој метафори које су вјеровале да би било много лакше летјети у вакууму, али је много чудније, кад се повјерује да се може уопште летјети са одсјеченим крилом или крилима, као што је случај у ситуацији строге селекције и наметања одређеног система вриједности (у науци и животу).

Пројектом „одсјечених крила“ теорија историје и наука се практично стављају изван историје и тако онеспособљавају да размишљају о историчности. То је нужан исход идеолошки и политички наметнутог система вриједности којим се искључују други системи као саставни елементи историје односно историјске свијести. Монопол једног система вриједности значи искључивање вриједности као предуслова истраживања историје. У таквој ситуацији и код оних који не прихватају наметнути систем вриједности (опозиција) јављају се лажни облици свијести

⁴ Макс Вебер: *Привреда и друштво*, 1976, Београд.

(иако би можда жељели да формирају ваљан облик свијести, али за то немају нужних предуслова). Гади се о недостатку елементарних услова за пуно разумијевање друштвених питања у димензијама простор-вријеме, а тиме и немогућности задовољења егзистенцијалних и есенцијалних потреба човјекова бића. Чак долази до погрешног усмјерења у задовољењу човјекових потреба као што је потреба за објашњењем. Све ово ограничава и онтолошку основу теорије историје и ако треба *разликовати онтологију теорије историје од онтологије човјека и друштва*.

Ове двије онтологије се не поклапају, иако требају једна другу. Њихова диференцираност је очигледна нарочито у појединим фазама развитка човјека и друштва (њихових система вриједности и потреба) и теорије историје. Чак можемо говорити о битном разликовању те двије онтологије: кад систем вриједности и потреба друштва у одређеном облику и просторно-временској одређености тражи сасвим друга објашњења од оних која одговарају научној основи теорије историје.

„Школска наука“ би пребало да изрази ову чињеницу на тај начин што би ученике ослобађала као субјекте у процесу образовања, а не да их третира као пуке објекте. Наравно, у условима пројекта „одсечених крила“ о томе не може бити говора. Напротив, он у „школској науци“ има најдоследнију примјену, јер његови заступници знају добро да младе не треба испуштати „из руку“.

Морал и историографија. — Систем вриједности је немогуће укључити у анализу историје а не обухватити и морал, па се и овај моменат структуре историјске свијести мора имати у виду као онтолошка основа теорије историје. То значи да би уздржавање од морализације историографије као неутралност историчара била погрешна историографија. Значи, погрешно би било у историографији (науци уопште) уздржавање од доношења моралних судова. Срамотно би било не доносити морални суд у свим случајевима гдје људи не комуницирају међу собом као са људима; да не говоримо о екстремним појавама: фашизма, расизма, национализма, насиља и сл. За доношење моралног суда у историографији битни су нарочито сљедећи моменти: мотивација; избјегавање произвољних судова; карактер система вриједности (прошлог и садшњег). Ни од једног историчара или социолога не можемо захтијевати да буде непристрасан у својој склоности, али она не смије бити *мотивација за објашњење*.

Моралност историографије и социологије не можемо свести на једноставну пристрасност према онима који су у лошијем друштвеном положају. Историју морамо узимати као производ појединаца различитих способности. Не можемо осудити (морално, а ни другачије) неког због тога што је способнији у раду, култури и политици и на основу тога има повољнији положај у друштву. Поготово ако се та способност укључује у функцију

општег прогреса човјека и друштва и управо чини историју субјектом својим трајним вриједностима. (Наш самоуправни популизам је управо то чинио у разним видовима. Или, проглашавање добрих домаћина кулацима у социјализму због чега су и главу губили).

Историја и историчност. — Очигледно, онтолошка одређеност историје се не може свести на прости скуп чињеница, „емпирију голо фактичко градиво“⁵ — значи објект. Историја је субјект у смислу *цјелине сазнања, осјећања, вриједности и циљева који су иманентни историјским догађајима и промјенама* (Дилтај).⁶ Историја није времена у смислу пролазности, нечег што се већ догодило, вјечно нужно понављање, резултат надземалских сила, моћ судбине, већ стално прелажење у нешто НОВО.⁷ *Историчност се не исцрпљује временским* које је везано за прошлост, пролазност, садашњост. Наравно, историја и историчност обухватају и оно времена у смислу пролазности: неповљиве појаве, дјела великих људи, пролазно „сада“ и пролазно „будуће“ и историјску свијест везану за све њене слојеве.

2. Онтолошка а не идеолошка опција историографије и социологије

Цјелина сазнања цјелине историје. — Историјска догађања и промјене представљају само слојеве *цјелине историје*. За поједине њихове аспекте неопходна су посебна знања, али су она недовољна за објашњење и тумачење историје као цјелине како са научног тако и са практичног становишта. Јављају се велике разлике између пуних садржаја прошлости и свијести о њој и сазнања исте. Према томе, ако хоћемо право знање о цјелини историје, онда оно мора бити *свестрано*. С правом се истиче да супротност „објективности није субјективност него партикуларистички став“ (Хелер).⁸ Објективност значи непристрасан став према стварности што подразумијева да се узму у обзир све релевантне чињенице прије него се донесе суд, да селекцију чињеница не вршимо на основу уских интереса, партикуларистичких мотивација и тумачења чињеница. Све то не значи да објективност искључује субјективност, осјећања, али искључује: гњев, завист, мржњу, окорјеле предрасуде и сл. као партикуларистичке мотивације.

Са овог становишта треба посматрати и институције (институције у ширем значењу) и организацију друштва: на једној страни свестрано њихово проучавање, а на другој страни, испи-

⁵ Никола Берђајев: *Смисао историје*, 1979, Никшић.

⁶ Михаило Поповић: *Миодраг Ранковић: Теорије и проблеми друштвеног развоја*, 1981, Београд.

⁷ Вујадин Јокић: *Марксово виђење умјетности*, 1983, Никшић.

⁸ Агнес Хелер: *Теорија историје*, 1984, Београд.

тати колико оне инспиришу на размишљање о питањима суштинe човјека и друштва и смисла њиховог постојања.⁹

Школа као значајна институција друштва посебно је интересантна са овог становишта. Школа као институција и организација: начин мишљења и односа према друштву, њени програмски садржаји — посебно из филозофије и друштвених наука: историографије и социологије и др.

Идеологија и историографија. — Идеологије се изводе из политичких идеала и као такве су партикуларног карактера у односу на цјелину човјековог егзистенцијалног и есенцијалног круга потреба. Разум и слобода као битне одреднице човјековог бића у идеологијама не могу доћи до пуног и правог израза. Напротив, идеологија се јавља као њихово ограничење.

Историографија (и наука уопште) и идеологија су двије опречне духовне појаве, мада се често преплићу.

Прва своја становишта гради на егзактним истраживањима и филозофским и теоријским схватањима историје, при чему идеологију узима као један моменат историје. Теорија историје се заснива на научном сазнању, значи отворена је и у функцији је осмишљавања живота људи. Историографија је усмјерена практички, а идеологија прагматички, што значи да идеологија историјску свијест употребљава у политичке сврхе.

Каква је ситуација у том погледу у нашој „школској науци?“ Односно, какав је њен однос према историографији и социологији и њиховим резултатима, а какав према идеологији?

Познато је да се свијест о историји разликује од свијести историје по томе што свијест о историји дозвољава избор наше прошлости.

Можемо као своју прошлост изабрати античке градове Атину, Рим, сматрајући да „све оно што се десило тамо било је важније од оног што се десило овдје“.¹⁰ Двоструки је значај ове могућности: у посматрање историје уносимо плуралитет (а не партикуларитет) и стварамо основу за компаративну анализу историјских догађаја и историјске свијести као свијести о историји. Овакав плуралитет обезбјеђује универзализацију историје, и њених вредносних садржаја, али не апстрактни универзализам као што је то случај са универзализмом у идеологији.

Тако комунистичка идеологија почива на апстрактном универзализму. Полази од човјека као већ оформљеног слободног, креативног, свестраног са собом помиреног бића. Не уважава чињеницу да је човјек амбивинозно, двозначно биће, разапето између нагона и нормативног система који на те нагоне врши нужну репресију, неизбјежну да би људи у друштву могли опстати (Гамс).¹¹ Значи, комунистичка идеологија полази од апстракт-

⁹ Емил М. Сиоран: *Историја и утопија*, 1987, Градац.

¹⁰ Агнес Хелер: *Теорија историје*, 1984, Београд.

¹¹ Андрија Гамс: *Друштвена норма*, 1990, Београд.

не људске природе која нема егзактне потврде у историји и емпирији. На томе заснива своју концепцију друштва, за коју су најважнији догађаји, људи, прадови, године и дани идеолошки и политички одабрани за потврду тог апстрактног универзализма. Према томе, најважније је оно што се десило овдје, и то онако како га морамо видјети према идеолошком концепту, а не према одвијању саме историје. Важно је оно што се десило у Москви, и то 1917, а не оно што се десило у Атини, Риму, Паризу итд. При томе се комунистичка идеологија позива на материјалистичко схватање историје јер узима кретање економике као основу духовне надградње друштва, занемарујући биолошко-физиолошку структуру човјека као основу његове материјалности (извор ратова није само пљачка, више богатства, него и афирмација власти и престижа оних који су ратове започели).

Неопходно је извршити анализу „школске науке“ са свог становишта: да ли се у њој остварује наведени плуралитет у анализи историје, и даје компаративна анализа у разним смјеровима (историјском, културном, вредносном, етичком и сл.), или идеологија сву историју своди на своју мјеру и подвргава је прагматичким циљевима инаугуришући себе као *неопозиву истину*. Превладавају ли и у „школској науци“ лажни облици свијести, који немају никакву основу у објективној дијалектици историје и научним сазнањима? Да ли „школска наука“ прихвата идеологију и служи јој, или своје садржаје заснива на резултатима научних истраживања како би остварила рационално заједништво прошлог, садашњег и будућег. Инспирисање ученика на овој основи усмјерава их на осјећај одговорности за избор прошлости као и за садашњост и будућност садашњости. У садашњем времену ће размишљати о томе како ће се одржати и показати савремене идеје, поступци и понашања и у будућности.

То можемо учинити ако се тврдокорно не држимо своје теорије без обзира на то што су пронађене и интерпретиране нове чињенице које више не може кохерентно објаснити претходно изабрана теорија. Ово помањкање објективности у научном приступу има нарочито негативне посљедице за „школску науку“, јер: с једне стране, спречава трагање за истинитом интерпретацијом „творце“ „школске науке“, а са друге, ученике. Онемогућава и плуралитет и компаративну анализу. Тиме се иде на терен идеологије и прагматичности, а не на терен историографије и социологије и посредовање у правцу практичности. То нам онемогућава да историјске периоде разумијемо са становишта њихових виједности, већ само са становишта наших. А употреба неке вриједности ако је искључиво везана за свијест о нама увијек је дискриминативна. Тако употреба појма нације као највише вриједности не смије се примјењивати само на своју нацију, него на све. Иначе, употреба одређене вриједности као највише је дискриминативно вредновање и у циљу успјешности у свакидашњем животу и зато идеолошко а не историографско, научно.

Примјена једне теорије може да да научни резултат само у случају кад подразумијевамо многе друге. Примјена марксистичке теорије просто одбацујући друге теорије, тј. не подразумијевајући друге, је не само ненаучан приступ, него је супротна и самој марксистичкој теорији.

Историја као цјелина није објашњена само једном теоријом. У њој нема ни самообјашњивих свједочанстава. Зато је недовољно историјска свједочанства тумачити као самообјашњива, према оном што је њихов творац хтио да постигне, без обзира на цјелину историје. Наравно, анализу и објашњење не можемо оставити на нивоу цјелине историје. Она (цјелина историје) и сазнања о њој служе као полазна тачка за истраживање конкретних појава и процеса у једном друштву. Погрешно би било на основу општих констатација доносити закључке о Црној Гори без истраживања конкретних историјских догађања и историјске свијести у њој и о њој, нарочито ако истраживање усмјеримо на доказивање унапријед дефинисане тезе.

Ово нарочито треба избјегавати у „школској науци“. Она ће бити убједљива ако се у анализи историје пређе пут од општих исказа до резултата конкретних научних истраживања у једном друштву. Само на овај начин наука ће, поготово историографија и социологија, избјећи да скрене на пут апологије идеолошких ставова и политике.

„Школска наука“ као саморепродукција идеологије. — Позната оптужба просветитељства да религија трује људски разум данас се преноси на историографију. „У двадесетом веку требало би оптужити историју за исти злочин. Поколења бивају заражена у школском добу предметом који се зове историја. Школски уџбеници и разне врсте књига о историји учинили су све да се озаконе ирационалне акције, мржња, освета, насиље, сила и осјећање супериорности у односу на „прошлост“. Обожавање хероја, глорификовање масовних убистава, понижавање стално потлачене групе заједнички су став разних идеологија историје“ (Хелер).¹²

У питању је утемељење манихејске слике свијета, која прикрива трагичност људског бића и цјелокупне историје. Историја је нужан и константан сукоб Побједа (Добра) и Пораза (Зла).¹³ У размишљању и логици сазнања историје ђаци немају другог избора сем манихејског тумачења историје и традиције народа уопште. Манихејска логика тако води ђаке до идеолошки и политички пројектованог система у којем се скоро на савршен начин разрјешава овај сукоб Добра и Зла. Данашњи дан и данашњи систем је идеално разрјешење тог сукоба само га треба заштитити од „непријатеља“ свих врста — спољних и нарочито унутрашњих. Брише се историјско памћење и обезбјеђују генера-

¹² Агнес Хелер: *Теорија историје*, 1984, Београд.

¹³ Алфред Вебер: *Трагично и историја*, 1987, Нови Сад.

ције које ће се без поговора жртвовати за *циљ*. Генерације овакве садашњости имају, наравно, манихејски однос и према будућности и будућим генерацијама. Оне су спремне и створити нове генерације у име своје *истине* и постизања пројектованог циља.

На дјелу је сукоб идеологије и личности, односно идеолошки детерминизам саме природе човјека.¹⁴ У најдубљој суштини човјека је да размишља о себи и свом односу према свијету у којем живи. У концепту манихејске логике човјек је „ослобођен“ таквих брига. Све то у име његово обавља идеологија. Она одређује смисао живота и смисао смрти. Живи се за оно што одреди идеологија и гине се за оно што она одреди. Ради се о својеврсној митоманији којом се озакоњује начин понашања без простора за личну интерпретацију. За све постоје већ готови одговори који представљају неопозиву истину. Сувишно је размишљати о другој истини, о прошлости, садашњости и будућности, кад је истина већ позната. Треба само у њу вјеровати. Вјерник мора бити једнако: грађанин, члан партије, радник, професор, научник, ученик-омладинац. Ко не вјерује непријатељ је, а једини лијек је егзорцизам.

Побједа Добра (макар у некој непрорачунатој будућности) можемо обезбиједити једино ако истјерамо „непријатеља“ или га „убиједимо“ да ревидира став, односно истјерамо ђавола из њега. Промјене на другој страни не може бити, јер се носиоци идеологије као носиоци Добра не требају мијењати. Идеологија се не мири са собом да је историјска, пролазна. Промјену не негира, али само она мора бити у надлежности главних идеолога, а то значи у функцији трајног одржавања статуса-кво. Суштинске промјене се могу дешавати само код других (народа, друштава), јер они имају непомирљиве супротности.

Да ли се у нашој „школској науци“ даје властита политичка заједница са алтернативом и у том смислу отвара ли се могућност размишљања и дјеловања грађана у правцу њене промјене? Да ли се у „школској науци“ код ученика развија таква историјска свијест и креативан однос према властитој политичкој заједници; Да ли се формира личност ученика на бази трансцендирања садашњости? Да ли се у „школској науци“ прелази пут од погледа на свијет преко „више“ теорије до примијењене теорије? Како се у „школској науци“ објашњавају мотиви и циљеви учесника прошло-садашњих времена?

Преко ваљаних одговора на назначена питања доћи ћемо до одговора на централно питање: Да ли је „школска наука“ де-идеологизована, тј. да ли ђацима презентира де-идеологизовано схватање историје?

У случају историографије нарочито је важно досљедно изразити однос погледа на свијет „виших“ теорија и примијење-

¹⁴ Карл Р. Попер: *Отворено друштво и његови непријатељи*, 1993, Београд.

не теорије. Немогуће је замислити „вишу“ теорију историје без погледа на свијет. Али, поглед на свијет је само један моменат, полазиште, а теорија се добија као резултат више научних испитивања. Такође, не можемо замислити примијењену теорију без „више“ теорије коју историографија узима у обзир. Међутим, историографија почива на примијењеној теорији. Једино досљедан методолошки пут од погледа на свијет преко „више“ теорије до примијењене теорије може историографију и социологију учинити де-идеологизованим.

У том контексту су нам непрестано отворени путеви трагања за одговором на питања: Одакле смо? Ко смо? Куда идемо? Пуно разумијевање и тумачење појединих ступњева историјске свијести и историјских објективизација, општих мотивација и циљева учесника прошло-садашњих времена омогућиће људску комуникацију између нас и наше прошлости.

Свака идеологија настоји да прекине ову везу. Дисконтинуитет који на овом плану чини, односно, је учинила комунистичка идеологија у везама са нашом прошлошћу (културном, историјском, историјском свијешћу, моралном, религијском, обичајном) има вишеструке негативне посљедице које се најтранспарентније испољавају у скретању тока историје на странпутице на којима избијају најлошији састојци људског бића: мржња, егоизам, национализам, расизам итд. Слика и прилика тога је ситуација у бившим социјалистичким земљама, у чему бивша Југославија држи високо мјесто. Лако се одустало од свих идеолошких пројеката: социјализма; комунизма; слободно удруженог рада; друштвене својине; власти радничке класе и т.сл. Несрећа је у томе што се опет то чини истом методологијом. Опет се прави иста грешка, прихвата се идеолошки, а не научни приступ у избору новог пута, Некритички се даје предност приватизацији (реприватизацији) у форми коју су развијене земље капитализма у природном току и економски и друштвено већ превазишле. Модерна демократија се не заснива само на слободи појединца, већ још више на одговорности грађана према сопственој заједници. Неуважавањем ових елемената у земљама постсоцијализма ствара се друштвена, идеолошка и политичка клима *хаоса* која највише одговара профитерским комунистима да ефектирају своје најинтимније жеље, мисли, осјећања и интересе: грабеж друштвене својине, пљачку, насилничко понашање, национализам, и т.сл. Све ово отвара тенденције које заустављају процес универзализације који је иначе иманентан историји.

3. Друштвене науке у школи

Мултикултурно образовање. — Читав напредак историје темељи се на размјени културних творевина између народа, од-

носно преношењу културе са једног народа или групе на други.¹⁵ Тако читав свијет и све народе, поготово друштва, карактерише *мултикултурно заједништво*. С обзиром да се мултикултурно заједништво може схватити и као прости збир више култура у једном друштву, тенденције које се одвијају у савременим друштвима прецизније ћемо изразити ако кажемо *интеркултурно заједништво*. Интеркултурна заједница представља стварни спој више култура у цјелину ради заједничког циља. Тиме ћемо најбоље изразити тежњу савремених друштава за *заједницом највећег заједничког садржиоца* у којем разлике обogaђују и воде ка потпунијем разумијевању универзалних истина. То је супротно тежњи за заједницом са *најмањим заједничким садржиоцем* у којем се разлике толеришу, понекад зловољно прихватају или се чак јавља *партикуларистички мултикултуризам*. Партикуларисти пропагирају мултикултурну заједницу у којој се налазе културе народа једна поред друге без било каквог међусобног прилагођавања. Посљедица партикуларног концепта је изолованост појединих култура, културне расцјепканости читаве мултикултурне области до стварања копнених „острва“ културе. Културна разноликост се овдје користи за стварање затворених етничких енклава које највише штете управо њиховим припадницима.

Истакнуте противречности мултикултурног концепта показују да његово прихватање у образовању мора бити засновано на озбиљним научним истраживањима из друштвених наука, прије свега из историографије и социологије.

Резултати научних истраживања из историографије и социологије ће најбоље показати *праве вредности појединих култура* и могућности *преношења и преузимања* тих вредности у оквиру система мултикултурне области. Истовремено, идентификовани мултикултурни *садржај и искуство* ће бити снажан подстицај за развој *интелигенције ученика* и њиховог понашања као хуманих бића.

Историографија и социологија. — Историографија проучава људско дјелање, на основу истраживања конкретних, појединачних случајева у њиховој јединственој и непоновљивој историјској одређености, али не као произвољно уобличавање материјала, већ на основу објективних веза и односа. Она тежи каузалној анализи и објашњењу индивидуалних радњи, творевина личности које су од значаја за културу.

Социологија проучава цјелину друштва и друштвених појава која се изражава у специфичном јединству разних елемената: историјског, етнолошког, антрополошког, економског, психичког, културног и др., који улазе у њихов састав. Она има двоструки задатак: треба да разумије и протумачи друштвено дјелање и да узрочно објасни његов ток и посљедице.¹⁶ Ди би обавила ове

¹⁵ Ворен Самсон: *Култура као историја*, 1987, Београд.

¹⁶ Макс Вебер: *Теорија историје*, 1984, Београд.

задатке мора да створи такве појмове који се знатно разликују од стварности, али који имају смисаоно значење (појам класе, социјалне групе, друштвене моћи, друштвене структуре и др.). То су типски појмови или идеални типови који омогућавају да се схвате поједини догађаји, утврде општа правила и законитости у друштвеним односима и процесима постојања друштва.

Очигледно је да историографија и социологија изучавају различите слојеве историје и историчности, при чему је неопходна њихова сарадња. Оне су стваралачки дио историјске свијести својих епоха.¹⁷

Реализовање назначене функције на данашњем нивоу развоја човјека и друштва, друштвене науке у школи (историографија и социологија посебно) морају имати у виду:

1) Одвијање процеса *глобализације* у свим доменима, што значи да не можемо имати локалну науку у ситуацији све више глобалног у друштву.

2) Уважавање глобалног ни једног момента не значи негирање специфичности културе појединих друштава и народа и њихове традиције. Напротив, без њихове аутохтоности и вриједности глобално остаје пука апстракција. Према томе, изградња и подстицај разних вриједности националних култура, свијести и појединачних друштава у овом концепту добијају своје пуно мјесто и значај. Друштвене науке у школи у том погледу имају изванредно значајну улогу. Интеркултурно заједништво у том контексту добија прави смисао и значај.

3) Наставни планови и програми морају бити засновани на резултатима најсавременијих научних истраживања која укључују све релевантне податке, нова знања, анализу конкретних појава и процеса у одређеним друштвима.

4) Друштвене науке морају дати централно мјесто жељи ученика да буду субјекти не само у процесу образовања него и у свим битним промјенама у култури и друштву.

5) Друштвене науке морају објективно анализирати и саопштавати своје ставове и о непријатним истинама историје о друштвеној стварности и афирмисати демократске садржаје друштвених односа и организације друштва.

6) Све ово треба да буде у функцији развоја интелекта и критичке свијести ученика и способности да као рационална и слободна бића самосвојно праве спој теорије и праксе.

*Историографија и социологија против манихејског односа према идеологији. и политици.*¹⁸ — На основу укупне наше расправе може се закључити да друштвене науке, а историографија и социологија посебно, морају идеологију и политику третирати као саставни дио културе једног народа односно друштвене

¹⁷ Војин Милић: *Социологија сазнања*, 1986, Сарајево.

¹⁸ Љубомир Тадић: *Наука о политици*, 1988. Београд.

заједнице. Друштвене науке би биле против себе и свих својих принципа уколико би прихватиле манихејски однос према идеологији и политици, третирајући их искључиво као *Зло* (за друштво и човјека). Историографија и социологија не могу да прихвате идеологију као *неопозиву истину*, а то значи њено пристајање да је историјска и као таква пролазна. Наука посматра идеологију као историјску и открива гдје је у раскораку са људском природом, шта је чини једностраном, гдје се у њој губи цјелина човјековог бића, мисли, осјећања, идеја које су иманентне историји.

4. Анализа уџбеника предмета историје и социологије

У дидактичко-методичком уводу сви аутори уџбеника предмета историје и социологије истичу као главни циљ: „Дати у уџбенику *готове научне резултате*“, односно да упознају ученика са основним знањем из одређене науке.

Ово је становиште свакако неспорно. Међутим, да бисмо могли анализом садржаја уџбеника пратити колико се оно досљедно примјењује, неопходно је указати на следеће:

Готови научни резултати у науци не значе никад *готове одговоре*, већ само једну фазу у научном сазнању, објашњењу, разумијевању и тумачењу друштвених појава и процеса. Сваким својим резултатом наука управо наговјештава да треба очекивати нова сазнања и нове резултате. Само идеологија даје *готове одговоре* и *неопозиве истине*, чиме сама себе жели успоставити као непролазну, надисторијску.

У уџбеницима историје и социологије превладава настојање да се готови научни резултати презентују као готови одговори „Сазнаћете откуда човјек и људско друштво, ко смо ми, шта смо створили и куда идемо, који је смисао људског живота и рада“ — пише у уводу уџбеника историје за пети разред основне школе (1993). На самом старту обећани су готови одговори, и то за прошлост, садашњост и будућност. Много је озбиљнији проблем што се умјесто научних резултата веома често саопштавају идеолошки ставови као готови одговори и *неопозиве истине*.

У уџбеницима се углавном излаже једна теорија и аргументи који тој теорији иду у прилог.

„Цјелокупан садржај ове књиге заснован је на *Марксовој теорији човјека и друштва*. У њега су, наравно, укључене, тековине развоја социологије као науке уопште“ (уџбеник: Увод у науку о друштву за други разред усмјереног образовања 1988). Већ је истакнуто да је подвргавање свих садржаја марксистичкој теорији у супротности са научном суштином ове теорије.

Структура савремених уџбеника превазилази ову ограниченост настојањем да се у потпуности прикажу главне теорије и њихове истраживачке стратегије. Једино на тај начин ће учени-

ци научити да свака историјска чињеница има смисла само у оквиру одређене теорије, као и то да једну исту историјску чињеницу различите теорије различито освјетљавају.

У уџбеницима се даје прецизна лествица социјалне структуре франачког друштва VIII вијека са сликом пирамиде на чијем је врху владар, а затим више племство, ниже племство, сељаци кметови, са питањем ученику да објасни зашто се друштвена лествица франачког друштва шири од врха према основици.

Ни у једном уџбенику историје и социологије није приказана лествица и пирамида социјализма. Да ли је то због лакшег прикупљања података о франачком друштву VIII вијека него о социјалистичким друштвима XX вијека са микроелектронском технологијом. Наравно не. Основни разлог је у томе што се емпиријске чињенице о социјалној структури социјализма не би могле објаснити у складу са теоријом односно идеологијом која је у уџбенику дата. Социолошка истраживања веома убједљиво показују да је одмах након политичке побједе социјалистичке револуције друштвена покретљивост била изражена, али како се социјалистичка „изградња“ даље одвијала унутаргенерацијска покретљивост улази у фазу у којој, углавном, радничка занимања репродукују себе, а службеничка и руководећа себе. Сигурно је да у „природно-историјском“ процесу развитка друштва назначени обрти у друштвеној покретљивости не би могли да се десе. Основа је ову појаву објаснити утицајем политичког детерминизма, према којем је „револуционарни субјект“ извео револуцију, освојио власт, а затим обезбиједио њено одржавање и монополску позицију и у сфери друштвене покретљивости. Социолошка истраживања читави низ година констатују да се у социјализму учвршћује олигархијски образац друштвене моћи, а не демократски. Ништа нема од ових резултата науке у уџбеницима, већ се даје социјализам као друштвени систем који незадрживо укида класну структуру друштва. Уџбеници социологије¹⁹ на Западу основне појмове о друштву илуструју на примјерима из властитог друштва, тј. резултатима научних истраживања, а тек затим на примјерима из других друштава. Претварање чињеница у чињенице теорије претпоставља њихово свестрано, непристрасно и дезидеологизовано објашњење. „Све што је стварно у области културе одговарало је укусу и интересима владајуће класе — племству и свештенству. Фреске и иконе служиле су за учвршћивање вјере и развијање покорности свецима и владарима и оне су уливале страхопоштовање вјерницима“ — пише у уџбенику историје за четврти разред основне школе обрађујући културу југословенских народа у развијеном феудализму. Добро су познате универзалне вриједности наше средњовјековне културе. Шта она значи за развој наше историјске свијести и афирмацију на међународном плану. Шта средњовјеков-

¹⁹ Michael Haralambos: *Uvod u sociologiju*, 1989, Загреб.

на књижевност, архитектура, сликарство, вајарство и данас значе и колико се позивамо на ту културну традицију. Заиста немамо никаквог оправдања све те вриједности овако грубо дезауисати као што је учињено у цитираном ставу.

У уџбенику историје за VIII разред основне школе стоји: „Кад су из Русије почели да долазе ратни заробљеници, од којих су многи учествовали у револуцији 1917. године, истина о великом октобру се све више ширила“. Значи, историографија аутоматски приче обичних људи претавра у истину, ит о наглашава да је то истина о великом октобру. Нема ни евентуалног настојања да се теоријски осмисле, већ се саопштавају са императивом да им се вјерује, чиме историографија прелази на тему идеологије.

Поред недостатка теоријске обраде чињеница, у уџбеницима је присутна и теоријска некохерентност. Тако се с правом појам нације темељи на прерастању средњовјековних народа у нације, али се за објашњење националне структуре савремених друштава опет враћа на народ и народности, што уџбеници историографије и социологије преузимају из политичког жаргона.

Колико је вредновање у уџбеницима под идеолошком пресијом показује и сљедећи став из уџбеника историје за други разред средње школе: „Долазак Титов за генералног секретара ЦК КПЈ био је од највећег значаја“ у издању из 1989. У припреми за сљедеће издање направљена је измјена, па се овај догађај више не квалификује као највећи него као велики, а у сљедећем издању ће можда бити малог значаја или ће опет ићи ка највећем. Зависиће не од историјске науке, него од идеолошко-политичке констелације као и до сада.

Уз истакнуто довољно је погледати цитате у уџбеницима када је у питању савремено југословенско друштво. Без изузетака се односе на говоре политичара и партијске програме, а не на значајне историчаре и њихова дјела.

У уџбеницима историје се досљедно заступа манихејско схватање историје: „Из ње (историје С. В.) ћемо сазнати да се читава досадашња прошлост човјечанства састоји од борбе између напредних и назадних снага друштва“ (уџбеник историје V разред основне школе — 1993). Аутори не указују на релативност ове подјеле, која се увијек мора имати у виду. У презентирању савремене историје манихејски приступ је још очигледнији. „Научили смо да је свијет између два свјетска рата (1918—1939) био оптерећен сукобима између снага које су изграђивале или жељеле да изграђују напредно друштво и оних које су упорно браниле капиталистички поредак“ (уџбеник историје за VIII разред основне школе — 1992). Очигледна манихејска подјела на снаге Добра (оне које изграђују напредно друштво — социјализам) и снаге Зла (оне које су упорно браниле капиталистички поредак). Наведени став је дат као уводни текст читавог поглавља: Југославија између два свјетска рата. На крају овог

увода се наглашава: „Све ће то бити објашњено у следећим текстовима“. Значи, то је теоријски оквир за анализу читаве грађе која ће се обрађивати даље. Како се аутори ових уџбеника и рецензенти осјећају данас са становишта етике убјеђења и етике одговорности?!

Манихејци не остају само на подјели на пријатеље и непријатеље. Егзорцизам непријатеља је крајњи исход. „Стога је требало изоловати од народа све оне који су се изјаснили за Резолуцију“ (Уџбеник историје за VIII разред основне школе — 1992). Другачије мишљење аутоматски повлачи изолацију од народа. При том се ови аутори не упуштају у питање колико је људи изоловано због лажног мишљења, клевета и подметања из најнижих побуда и страсти. Колико је репресија обухватила не само носиоце мишљења него и чланове породица чак до крајњег деградирања да се одричу свога мужа, брата, сестре итд. Да би се оправдала идеолошка пристрасност, у најновијим издањима уџбеника се просто констатује: „У тим логорима су према логорашима примјењиване најбруталније методе мучења, те су тамо многи оставили и своје животе“. Аутори мисле да су се овим искупили за идеолошку пристрасност коју и даље задржавају. Нијесу свјесни да чине још већи научни и морални промашај. Научно — ову констатацију уопште не претварају у теоријску (објашњење са становишта контекста, смисла и значења оваквог понашања у склопу историје и историчности), а морално: читаву појаву не анализирају у контексту комуникације људи са људима. Ученик ипак мора схватити из читавог контекста који се даје у уџбеницима да су ови поступци били оправдани, јер су то „непријатељи“ заслужили својом дјелатношћу.

„Противници самоуправљања кочили су његов развој и чинили га неефикасним“ (уџбеник VIII разреда основне школе — 1992). Једном су противници управљачке структуре: „Управљачке структуре у радним организацијама (предузећа и установе) често су наметале одлуке органима самоуправљања...“, други пут је то радничка класа: „Због незреле свијести радничка класа се немарно односила према друштвеној својини, те је она обезвређивана“. Аутори преузимају и веома здушно извршавају задатке од идеолога и идеологије да се систем самоуправљања и друштвена својина не доводе у питање. Главно је пронаћи непријатеља. Чак се на крају у лекцији о самоуправљању, даје цитат из Закона о удруженом раду: „Сваки радник који ради у удруженом раду средствима у друштвеној својини стиче право рада друштвеним средствима као своје неотуђиво право да ради тим средствима ради задовољавања својих личних и друштвених потреба и да као слободан и равноправан с другим радницима у удруженом раду, управља својим радом и условима и резултатима свога рада“. Одмах иза тога се даје констатација да се развој самоуправљања „није одвијао жељеним током, јер су му неке снаге пружале отпор, а због незреле свијести раднике класе,

није расла продуктивност рада нити је довољно чувана друштвена имовина. Зато су у току 1990. године донесени прописи којим су проглашене равноправним приватна, друштвена и државна својина, а самоуправљање је сведено на разумну мјеру“.

Заиста се овдје човјек мора запитати гдје је морал. О науци у било ком виду нема ни говора. Из сваке дневне новине човјек ће добити објективније и цјеловитије сазнање. Зашто је овдје морална одговорност аутора? Не у томе што не знају обрадити овај проблем научно-стручно, јер историчари то нијесу у могућности, с обзиром да је ово преваходно задатак социологије и социолошких истраживања. Њихова је морална одговорност двострука: прво што се мијешају у области науке ван историографије и друго што то чине по задатку идеологије, имајући при том своју ситну рачуницу.

У свим уџбеницима капитализам се приказује у стилу: „Капиталиста искоришћава раднике, присвајајући вишак њиховог рада, који се на тржишту претвара у вишак вриједности, профит“ (уџбеник историје за I разред средње школе — 1991).

Нема ни помена о епохалном историјском заокрету који ново грађанско друштво прави у поимању рада, а тиме и човјека и друштва. Нема информације ученицима да се у овом друштву први пут јасно диференцира производни рад као стварање нових вриједности од непроизводног рада који представља само трошење већ створених вриједности.

Производни рад, напokon, постаје фундаментална и објективно највиша дјелатност нововјековног човјека, надређена непроизводном раду, пракси и теорији која из њега произлази. Тачно је то да капиталистички начин производње, поред истакнутог, даје раду и класно-експлоататорски карактер који је садржан у производњи вишка вриједности за капиталисте. Међутим, третирање производног рада као стварање нових вриједности је универзална вриједност која води прогресу у развоју човјека и друштва.

Писцима уџбеника не смета да за праисторијски период ученицима саопште: „У праисторијском добу људи су међусобно били равноправни“, а за капиталистичко друштво: „Међутим, повећање производње и усавршавање технике нису значили и побољшање положаја најамних радника“. Октобарска револуција 1917. се означава као социјалистичка револуција коју су извели радници, а свега осам мјесеци прије тога — фебруарску револуцију означавају као буржоаско-демократску револуцију коју су извели радници и војници, али је власт узела буржоазија. Доследно наведеним логичким и структуралним некохерентностима у сваком погледу ученицима се посебно указује на исправност наше борбе за сопствени пут у социјализам. Нема објашњења о данашњем тоталном напуштању тог сопственог пута и враћању експлоататорском капитализму. Замислите ученика ко-

ји на прагу XXI вијека треба да се диви равноправности људи у праисторији, или да у школи слуша о томе да повећање производње и усавршавање технике у савременом капитализму нијесу значили побољшање положаја најамних радника, а на свим мјестима ван школе: штампи, радију, телевизији, филму — има очигледне показатеље да је раднички стандард и друштвени статус у развијеним земљама невјероватно напредовао, за раднике у социјализму недостижно.

Наш сопствени пут је одбачен од његових главних идеолога, али ученици у школи и даље морају прихватати његову исправност и борбу за његово остварење.

Заиста, овакву дидактичко-методичку оријентацију могу имати само они аутори који приступају ученику као објекту, који не поштују његов интелект, критичку свијест и способност ученика да као рационално и слободно биће самосвјесно прави спој теорије и праксе. Особито кад му се саопшти оваква констатација: „Као свјетски процес, социјализам из године у годину јача и има све истакнутију улогу у савременом свијету“ (уџбеник историје за II разред основне школе — 1989). Шта могу казати историчари кад ову, до јуче неопозиву истину, сама идеологија и политика одбацују и одричу сваку везу с њом? У концепцији изучавања историје за средње школе се наглашава да су у питању опште тенденције свјетскоисторијског развика. А те свјетскоисторијске тенденције се саопштавају на сљедећи начин: „Док се водио први свјетски рат, изведена је прва социјалистичка револуција — октобарска револуција у Русији, чиме је отпочела нова етапа у историји човјечанства — процес социјалистичког преображаја свијета“. Одмах се даје непобитна историјска неистина — „процес социјалистичког преображаја свијета“. Историографија је бацила под ноге Раукеово правило да се опише тачно како се нешто десило. Октобарска револуција као посебност овдје је без икаквих научних аргумената, и без икакве теоријске и емпиријске подлоге, рефлектована у општост, чак универзалност. То је познати случај идеолошког хипостазирања хипотеза, претварања хипота у неопозиве истине.

Без претензије да умјесто читаоца изводим закључке из овог рада, на крају указујем на сљедеће:

Уџбеници су веома оптерећени универзалним проблемима и ваннаучном грађом идеолошко-политичког садржаја. Упутно је упозорење Тони Морисон (добитнице Нобелове награде за књижевност 1993): „Желим да је сасвим јасно да за мене реч 'универзално' није шум који ће заклонити реч за неполитичко и неетичко“ — ја бих додао: неисторијско.

Социолози и историчари се морају изборити за теоријски ниво „школске науке“ и презентирање у њој резултата научних истраживања о конкретним појавама и односима, прије свега о

свом друштву, умјесто идеолошко-политичких прокламација и говора. До сада смо алиби тражили у једнопартијском монопољу и за оно што нијесмо морали радити као научни радници и педагози. Сада више не можемо рачунати на такву одбрану.

Prof. dr. Slobodan Vukićević

MANICHAEISM AND SCIENCE

— Summary —

Theory of history is directed to the following essential ontological contents: consideration of history; community and human nature and norms; knowledge, practice and pragmatism; evaluation and morals. On the basis of these history is defined as a subject in the sense of totality of knowledge, sentiments, values and goals immanent to the historical events — changes.

Historiography and sociology as the sciences dealing with different layers of history and historisin must orientate themselves to ontological, and not to ideological option.

The analysis of the textbooks of history and sociology shows that under the pressure of ideology the »school science« has accepted manichaeistic notion of history as an inevitable and never-ceasing conflict of Victories (the Good) and Defeats (the Evil).

By rejecting the manichaeistic understanding of history, the social sciences in schools are given the task to develop intercultural unity with the highest common factor. In such a way they, especially historiography and sociology, will become a creative part of historical consciousness of their epochs.

The whole treatise leads us to the conclusion that historiography and sociology must treat ideology and politics as a component part of the culture of a people or a community. They shouldn't take manichaeistic attitude towards ideology and politics and treat them exclusively as the Evil. Science observes ideology and discovers where it is in variance with human nature, what it is that makes it one-sided, at which point the wholeness of human being, thoughts, sentiments, ideas immanent to history are lost in it.